

LIES VAN DE VIJVER

Gent Kinemastad. Een multimethodisch onderzoek naar de ontwikkeling van de filmexploitatie, filmprogrammering en filmbeleving in de stad Gent en randgemeenten (1896-2010) als case binnen New Cinema History onderzoek

Universiteit Gent (Vakgroep Communicatiewetenschappen, CIMS / Centre for Cinema and Media Studies), 2011. Promotor : Daniel Biltreyest.

Dit proefschrift is een multimethodisch onderzoek naar de ontwikkeling van de filmexploitatie, filmprogrammering en filmbeleving in Gent als case binnen *New Cinema History* onderzoek. Het is het resultaat van een onderzoeksproject naar de Gentse bioscoopcultuur met aandacht voor de spanningen tussen commercie en verzuiling, het culturele en sociale leven in stedelijke context en de beleving van moderniteit en dagdagelijksheid. De vraagstelling is drievoudig; hoe zag de bioscoopstructuur in Gent eruit, welke films werden er vertoond, en hoe werd de cinema-cultuur ervaren? Gent Kinemastad is een casestudie binnen *New Cinema History*, een recente trend in cinemageschiedenis waarbij de filmtekst niet meer de uitvalbasis voor onderzoek geldt; de focus voor deze sociale geschiedenis van cinema ligt op de context van filmbeleving en filmconsumptie, en de relatie tussen cinema, populaire cultuur en het dagelijkse leven. Deze case is een historisch, empirisch onderzoek op basis van archiefbronnen, zoals filmbladen, dagbladen, correspondenties, jaarboeken, overheidsdocumenten, bedrijfsdocumenten, boekhoudingen, statistieken, jaarverslagen, bouwvragen, contracten, interne memo's, beeldmateriaal en mondelinge bronnen. De problemen met deze historische dataverzameling hadden

meestal betrekking op de inconsistentie van de verschillende, onregelmatige bronnen en de beschikbaarheid van het materiaal. De multimethodische verwerking van het materiaal gebeurde door het opzetten van databanken en het bepalen en bestuderen van casestudies aan de hand van verschillende methoden.

Het proefschrift is opgebouwd uit een theoretisch luik en een empirisch luik. Het theoretische luik belicht de vraagstukken en de recente ontwikkelingen binnen de hedendaagse cinemageschiedenis. Ten eerste wordt het belang onderstreept van empirisch onderzoek en een interdisciplinaire aanpak. Zo worden er empirisch gebaseerde, revisionistische studies geschreven over de industrie, de intertekstuele contexten en de sociale en historische condities van het bestaan van een film. Ten tweede is er binnen deze recente cinemageschiedenis een debat over de ervaring van stedelijkheid en moderniteit. Voor cinemageschiedenis is de fysische plaats, de ruimte en het sociale karakter van de filmvertoning belangrijker dan de film. De erfenis van de traditionele, tekstgerichte filmgeschiedenis zorgt voor een systematische onderdrukking van de ruimtelijkheid van de filmervaring en een overwaardering van de stedelijke context. Binnen *New Cinema History* worden lokale plaatsen van cinema-cultuur geanalyseerd als heterogene knooppunten in een sociale, economische en culturele cartografie van cinema. Het onderzoek binnen *New Cinema History* daagt de deterministische kijk uit op het verband tussen de beleving van stedelijkheid, moderniteit en cinema. De relatie tussen plaats en cinema kan daarenboven een alternatief bieden voor de dominante praktijken van tekstuele interpretatie. Ten derde is er een debat over

filmpublieken. Door de impact van semiotiek, psychoanalyse en marxisme begin jaren 1970 versterkte het tekstdeterminisme binnen filmstudies. *New Cinema History* staat empirisch onderzoek naar publieken voor; het gaat om de concrete filmervaring van een heterogeen filmpubliek. De aandacht binnen cinemageschiedenis voor het reële bioscooppubliek heeft veel te danken aan de traditionele etnografische benaderingen vanuit *Cultural Studies* en de sociale wetenschappen. Onderzoekers willen voornamelijk een sociaal-culturele geschiedenis van het cinemapubliek schrijven. Dit wil niet zeggen dat er een reconstructie wordt gemaakt van een bepaald publiek, maar dat men de sociale mechanismen die de ervaring construeren wil begrijpen. *New Cinema History* is een amalgaam van verschillende onderzoeksdomeinen waarbij de plaats, de lokaliteit en het publiek van de filmvertoning centraal staan. Er gebeurt onderzoek naar de industrie zelf, de wederzijdse invloed tussen cinema en praktijken buiten de filmindustrie en de manier waarop de sociale en historische contexten de film en het publiek beïnvloeden. Het staat wel ter discussie dat dit soort onderzoek niet nieuw is en de groepering van enkele onderzoekers onder het containerbegrip *New Cinema History* ook retorisch van aard is.

Het empirische luik bundelt acht artikelen en bestaat uit een historische exploratie van de institutionele evoluties en geografische inplanting van de bioscoopcultuur van 1896 tot op heden, een onderzoek naar de programmering in de Gentse bioscopen tussen de jaren dertig en de jaren zestig en een onderzoek op basis van mondelinge geschiedenis naar de ervaringen van het bioscoopbezoek. Aansluitend volgt een studie over de mogelijkheden die een triangulatie van

onderzoeksresultaten biedt voor cinemageschiedenis. Elk hoofdstuk van het empirische onderzoek is wegens de specificiteit van de gehanteerde methoden voorafgegaan door een methodologisch kader. Het besluit van dit proefschrift houdt een discussie in over de gehanteerde onderzoeksmethodes en het nut van triangulatie voor *New Cinema History*.

Binnen cinemageschiedenis onderzoekt men nationale, regionale en lokale geschiedenissen van filmconsumptie en filmexploitatie als ruimte voor sociale en culturele wisselwerking. De microgeschiedenis van de Gentse bioscoopstructuur is gebaseerd op een documentenanalyse. De structuurdatabase is ontwikkeld met het oog op het bewaren van informatie over verschillende bioscopen tijdens verschillende perioden. De databank is thematisch opgesteld met gegevens met betrekking tot de bioscoop, de personen betrokken bij de bioscoop, de bedrijven en andere karakteristieken. Het historische luik is neergeschreven in een artikel en biedt in de eerste plaats een overzicht van het aantal actieve filmvertoningsplaatsen. De evolutie van het filmexploitatielandschap wordt doorheen de jaren geschetst op basis van de meer dan 70 verschillende bioscopen. Vervolgens beschrijft dit onderzoeksluik een karakterisering van de bioscopen op basis van geografie (centrumzalen, wijkzalen en zalen in de randgemeenten), op basis van economische factoren zoals uitbating (door particulieren, coöperatieven of vennootschappen) en de plaats binnen de distributiestroom, en op basis van de ideologische achtergrond of mogelijke verzuiling van de bioscopen. De origine van filmvertoningen lag in de foren, de variétéwereld en het verzuilde arbeidersmilieu. Pathé en Gaumont openden de eerste vaste bioscopen. Na WOI brak het medium defi-

nitief door als goedkope en toegankelijke vrijetijdsbesteding voor alle lagen van de bevolking en ondanks veranderingen in de internationale filmindustrie was er in Gent weinig sprake van verticale integratie. In het centrum waren de bioscopen in handen van kapitaalkrachtige naamloze vennootschappen, terwijl particulieren in bijberoep de wijkzalen uitbaatten. Niet alle initiatieven konden financieel de verschillende reglementeringen, taxaties en het succes van de geluidsfilm opvangen, en ook de verzuilde zalen stopten stilaan met filmvoorstellingen. In de naoorlogse hoogdagen was film bijzonder lucratief, maar de exploitatie was een financiële adering, voornamelijk voor particulieren en de bioscopen moesten met structurele aanpassingen opboksen tegen nieuwe vormen van vrijetijdsbesteding. Wanneer in de jaren zeventig de *blockbuster* en de *multiscreen* opkwamen, sloten vele wijkzalen de deuren tenzij ze overleefden met het programmeren van meer gewaagde films. Enkele centrumzalen konden overleven dankzij een fusieren van maatschappijen, maar door malbeheer en de invoering van de *multiplex* sloten de centrumzalen begin jaren tachtig op uitzondering van twee *art house* bioscopen.

De centrale onderzoeksvraag voor het tweede luik van het empirische gedeelte is drievoudig : wat is het aanbod in de Gentse bioscopen, wat is de omloop van een film in Gent en zijn er profielen op basis van de programmering ? Programmeringsonderzoek op basis van krantberichtgeving komt voort uit de afwezigheid van lokale *box office* resultaten. Voor dit onderzoek werd een steekproef van de wekelijkse programmeringsoverzichten van *De Vooruit* en *De Gentenaar* gebruikt voor de periode van de geluidsfilm in

de jaren dertig tot de introductie van de *multiscreen* eind jaren zestig. De categorieën in de programmeringsdatabank hebben betrekking op de film, de bijfilm, de vertoning en de bioscoop. De aansluitende programmeringsrapporten van het proefschrift geven een beschrijving van het aanbod in de actieve bioscopen gebaseerd op de roulatieduur van de films, de herkomst, het productiejaar, het genre en de keuringen van de officiële filmkeuringscommissie en de richtinggevend advies van de katholieke filmkeuringscommissie zoals ze vermeld stonden in de kranten. De resultaten van dit onderzoeksluik werden weergegeven in twee artikels. Een eerste artikel analyseert het aanbod Amerikaanse film tegenover het aanbod Europese film in de Gentse bioscopen gebaseerd op de programmeringsdatabank van de jaren 1933 tot 1936. Filmexploitatie was steeds goed voorzien van recente, Europese producties. De Amerikaanse film had een groot aandeel, maar de films waren doorgaans wel ouder dan de Europese films; daarenboven speelden ze voornamelijk lang en goedkoop in de wijkzalen. Een aanzienlijk deel van deze programma's bestond uit Amerikaanse films die nooit vertoond werden in het centrum. De grootste Gentse filmzalen hadden een bijna verwaarloosbaar aanbod Amerikaanse film. Ook de populariteit, berekend volgens de POPSTAT methode van de Britse econoom John Sedgwick, was lager dan de Franse film; taal was duidelijk een belangrijke factor wanneer ook Frans gedubde films beter speelden dan de ondertitelde versies. Het stuk plaatst duidelijke vraagtekens bij de dominantie van de Amerikaanse film op de Belgische markt zoals beschreven in internationale literatuur.

Een tweede artikel bestudeert de programmering van de jaren dertig tot de jaren zestig

om (de populariteit van) het filmaanbod longitudinaal te analyseren. Een typologie van de exploitatie is gebaseerd op de geprogrammeerde films. De centrumzalen konden zeer specifiek geprofileerd worden naar land van herkomst en genre van de geprogrammeerde films, en ook de meer gewaagde films speelden in het centrum. Oudere films kwamen het meeste voor in de wijkzalen en de zalen in de randgemeenten. Toch was dit geen eenduidig distributiepatroon: een typologie van verdeling werd opgesteld op basis van de visie of *run* van een film en op basis van de periode tussen de première van een film en de vertoning in de desbetreffende bioscoop. De programmeringsprofielen van de centrumzalen zorgden ervoor dat de première van een film niet altijd in dezelfde zaal plaatsvond, en ook de wijkzalen hadden wijzigende posities ten opzichte van de centrumzalen doorheen de tijd.

Het derde empirische luik betreft een publieksonderzoek dat op zoek gaat naar de motivaties, de achtergrond en de kijkgewoonten van Gentse bioscoopbezoekers. De methoden liggen in de traditie van de mondelinge geschiedenis; er werden 62 interviews afgenomen met respondenten tussen 47 en 91 jaar oud over hun herinneringen aan de bioscopen. De selectie opteerde naast beschikbaarheid ook voor diversiteit in geslacht, leeftijd, vestigingsplaats, beroepsactiviteit, opleiding en ideologische achtergrond. De analyse startte vanuit de gecodeerde transcripties op basis van een boomstructuur bestaande uit zeven thematische hoofdcodes zoals informatie over de bioscoopstructuur of herinneringen aan bepaalde films. De interviews werden niet geanalyseerd naar validiteit van de herinnerde

feitelijke informatie. De gehanteerde terminologie verwijst specifiek naar het onderzoeksproject omtrent bioscoopbeleving dat sinds begin jaren negentig uitgewerkt wordt door de Britse filmsociologe Annette Kuhn. Er werd rekening gehouden met de vertaling van het verleden door het geheugen, de transcripties werden benaderd als narratieven met eigen structurele eigenschappen en de karakteristieken van *cinema memory* werden getoetst. De resultaten van dit onderzoeksluik werden gebruikt voor drie artikelen. De eerste studie bespreekt in samenwerking met de Universiteit van Antwerpen eerst het debat omtrent het gebruik van mondelinge geschiedenis als kwalitatieve methode voor de analyse van de sociale ervaring van het naar de bioscoop gaan. Vervolgens komen de belangrijkste bevindingen van het vergelijkend project aan bod over het belang van herinnerde films, de herinneringen aan bioscoopervaringen en inbedding van het bioscoopbezoek in het dagelijkse leven. Films werden over het algemeen herinnerd omwille van vier redenen; de eerste keer naar de cinema gaan, de frequentie van geliefde personages, de *once-in-a-lifetime* evenementen en de verboden of gecensureerde films. Het filmbezoek als sociale ervaring werd herinnerd in termen van de verschillen tussen centrumzalen en wijkzalen. De toegankelijkheid van de bioscoop was nauw verbonden met de nabijheid van de eigen woonst; de bioscoop fungeerde als escapisme (zowel letterlijk als figuurlijk) en als verlengde van het leven thuis. De bioscoop werd ervaren als een goedkoop tijdverdrijf en vaak als enige mogelijkheid van sociaal aanvaarde ontspanning. Voor vrouwen kon de bioscoop een alternatieve publieke omgeving zijn, en voor jongeren een site van emancipatie.

Een tweede bijdrage maakt een analyse van wat specifiek is voor de Gentse herinneringen. De herinneringen zijn sterk topografisch; de fysieke plaatsen van de bioscopen waren bijzonder gedetailleerd in de herinneringen. Ook de genreprofilering speelde een rol voor de keuze van een bioscoop. De verzuilde karakters van de bioscopen speelden dan weer een minder belangrijke rol, maar taal en klasse waren wel prominent aan de orde. Verder werden films herinnerd vanwege de Amerikaanse sterrencultus, de technologische innovaties en het begrijpen van de taal. Toch gold dit laatste criterium niet voor nationale producties. Onderzoek wees uit dat het bioscoopbezoek in Gent niet zomaar zonder voorwaarden beleefd werd. Het wekelijks bioscoopbezoek was minder frequent dan aangenomen, omdat de financiële kwestie vaak belangrijk was en de sociale segregatie in termen van publieksstatus ook belemmerend werd ervaren.

Tot slot werd er een zeer specifieke kwestie geanalyseerd als casestudie, namelijk de ervaringen van de disciplinerende van het filmmedium in Gent. Disciplinerende instituten, zoals de Belgische filmkeuring en de Katholieke Kerk, probeerden het medium film aan banden te leggen, maar tegenover deze controlestrategieën stonden tactieken van het publiek. Onderzoek wees uit dat het publiek de controlerende strategieën niet alleen begreep, maar ook vermeed en zelfs averechts hanteerde.

Als afsluitend hoofdstuk worden de mogelijkheden van data- en methodetriangulatie besproken. *New Cinema History* is in essentie multimethodisch en interdisciplinair, maar het is nog steeds bijzonder moeilijk dit om te zetten in de praktijk. Een multimethodische aanpak

houdt het gebruik in van diverse soorten gegevens voor verschillende methoden van dataverzameling en -verwerking. Triangulatie van resultaten en methoden biedt een meerwaarde om diepgang, complexiteit en nauwkeurigheid in een onderzoek te bevorderen. De oefening van deze triangulatie van onderzoeksresultaten is weergegeven in twee artikels. Een eerste artikel biedt een inleidend overzicht over de mogelijkheden van datatriangulatie voor het begrijpen van de Vlaamse filmcultuur. Het artikel duidt op het belang van comparatief onderzoek in dit geval met onderzoek gevoerd aan de Universiteit van Antwerpen. Het behandelt summier enkele belangrijke vraagstukken binnen *New Cinema History* onderzoek, zoals het belang van de meer rurale filmbeleving, de ervaringen van verzuilde filmvertoningen en censuur, en de impact van klasse op de bioscoopervaring. Een tweede artikel wil daarom een meer specifieke studie van klasse en verzuiling doorvoeren voor de Gentse situatie na WOII. Klasse werd geanalyseerd in termen van publieksaanspraak van de centrumzalen en de wijkzalen. Een analyse van de structuur voldeed niet om het vraagstuk over klasse volmondig te beantwoorden, maar in combinatie met de resultaten van de programmeringsanalyse en de mondelinge bronnen werd de sociale segregatie van de arbeidersklasse, de burgerij en de hogere klasse gekarakteriseerd door verschillen in locatie, architectuur, inkomrijzen, commerciële filmprogrammering en publieke imago's. Zo was er minder sprake van klassenvermenging.

Gent Kinemastad is opgevat als een case binnen *New Cinema History*: het onderzoek baseert zich niet op tekstanalyse en analyseert de economische, sociale en culturele dimensies van cinema. De belangrijkste aandachtspunten

punten (plaats, lokaliteit en publiek) komen in dit proefschrift aan bod. Toch plaatst het proefschrift vraagtekens bij enkele dogmatische standpunten binnen *New Cinema History* en het retorisch gebruik van deze 'recente' trend. Ten eerste wijst het onderzoek op een langere traditie van contextgericht cinema onderzoek, ook aan de eigen universiteit. Ten tweede duiden de onderzoeksresultaten op het belang van de filmtekst zelf. In de programmering werd de film een criterium voor het profileren van de centrumzalen. Het land van herkomst, het genre en de al dan niet toegang voor kinderen werden uithangborden van de bioscopen. De film werd ook nooit genegeerd in de herinneringen aan de bioscopen en zeer specifieke scènes werden kleurrijk en levendig beschreven. Het proefschrift wil daarmee een bescheiden afstand nemen van het standpunt van *New Cinema History* om filmanalyse te minimaliseren. Tot slot is er de vraag van de generaliseerbaarheid van deze microgeschiedenis. De multimethodische aanpak zorgde voor een veelheid aan data, en verschillende interpretatiemogelijkheden. Op deze manier kan een eenzijdig beeld een complexere schets van een lokale filmcultuur worden. In de dan gekristalliseerde microgeschiedenis komen lokale factoren aan bod, internationale ontwikkelingen in de filmindustrie en sociaal-culturele veranderingen. *New Cinema History* kan zo een globale cinemageschiedenis voorstaan door de bundeling van verschillende, internationale en multimethodische microgeschiedenissen.